

economische globalisering, politieke internationalisering en culturele mediatisering.

Nog een methodische opmerking. De auteur focust op enkeling-zijn als *gedachte*. Rijker ware te focussen op zelfzorg als *praktijk*, waartoe o.m. Pierre Hadot en Michel Foucault een aanzet gaven. Door de *zorg voor zichzelf* centraal te plaatsen krijg je zicht op een ruimer studiegebied en indringender thematiek. Vragen zijn dan: 1. Waaraan moet het individu aandacht besteden om ik te worden: zijn gedachten, zijn manifeste of verborgen verlangens, zijn handelingen, zijn dromen? 2. Welke regels moet het individu naleven om ik te worden? Zijn het dwingende maatschappelijke verplichtingen en verboden, dan wel aanbevelingen? Welke is de individuele speelruimte? 3. Welke activiteiten moet het individu verrichten om ik te worden? Lezen en schrijven, een dagboek bijhouden, wandelingen maken, zijn geweten onderzoeken, gesprekken voeren met een raadsman of een deskundige? 4. Welk is het doel van de zelfzorg? Gemoedsrust of flexibiliteit bereiken? Wijsheid? Geluk?

Enerzijds moeten vandaag individuen hun humaan kapitaal maximaal laten renderen. Selfies schietend en filmpjes tiktokkend produceren en communiceren ze hun identiteit. Anderzijds wordt een Wij voorgespiegeld waarin de individuen opgaan, zich spiegelend aan de leider en in confrontatie met Zij. Tegen beide banaliteiten biedt Safranski's reflectie over eigenheid alvast een heilzaam tegengif.

Rob DEVOS (Brugge)

AANDACHT KAN DE WERELD REDDEN

Lotte Spreeuwenberg, *Liefde en revolutie*. Borgerhout, Letterwerk, 2021, 90 p., ISBN 9789464075250, €16,50.

“Liefde kan revoluties veroorzaken” (14), schrijft Lotte Spreeuwenberg. Dat klinkt op het eerste gezicht misschien nogal geitenwollensokkerig, maar er schuilt wel degelijk een goed verankerde filosofische theorie achter. In *Liefde en revolutie* neemt Spreeuwenberg – doctoraatsonderzoekster filosofie aan de Universiteit Antwerpen – de filosofie van Iris Murdoch als inspiratiebron. Meer bepaald gaat ze aan de slag met Murdochs concept van liefde. Voor Murdoch is liefde, in navolging van Simone Weil, een manier om los te komen van het “dikke onverbiddelijke ik” (8), en wel door aandacht te hebben voor wie en wat zich

buiten onszelf bevindt. Waar Murdoch dit idee zuiver in de context van individuele moraliteit zag, brengt Spreeuwenberg het de politieke sfeer in, en linkt ze het aan activisme. Zo kan bewuste, liefdevolle aandacht leiden tot “minder onverschilligheid en minder onwetendheid” (14), wat ons in een geschikte positie brengt om de wereld niet alleen waar te nemen, maar ook te verbeteren.

Spreeuwenberg begint haar boek met een heldere inleiding over haar invulling van liefde en aandacht, steeds geïnspireerd door Iris Murdoch. Vervolgens toont ze dat het einddoel, revolutie, niet altijd gemakkelijk op te merken is. Het gaat eerst en vooral om een verandering in onze manier van denken, pas daarna komt de uiterlijke verandering. Bovendien is onze blik sterk bepaald door de mythische norm, zoals Audre Lorde dit perspectief noemde: een fictief idee van een neutrale, alles overkoepelende positie, die in de praktijk eigenlijk alleen de meest dominante delen van de samenleving weerspiegelt. Het is dus zaak om die focus te verleggen, te verbreden. Dat kan via activisme. Maar niet zomaar in het wilde weg: het is de bedoeling dat activisme de ongelijkheid tegengaat, en er niet krampachtig probeert aan vast te houden. Punching up, not down. Hoe meer privileges we hebben – hoe meer vinkjes, volgens het nieuwe boek van Joris Luyendijk – hoe kritischer we moeten zijn voor onze eigen opvattingen, waar ze vandaan komen, en in hoeverre we open staan voor de opvattingen en ervaringen van anderen. We zien gemakkelijk ons eigen perspectief, en dat van mensen zoals wij. Maar wat met de mensen die andere ervaringen hebben? Die geen hoofdrollen krijgen in films of bestsellers schrijven? Die niet zo vaak gehoord worden, en als ze gehoord worden, niet noodzakelijk geloofd? Het verleggen van onze aandacht naar die plekken waar ze gewoonlijk niet blijft rusten, dat is activisme. En ja, dat kan soms onaangenaam zijn, en gepaard gaan met oncomfortabele emoties als boosheid, schuldgevoel, of onbegrip. Het vereist kwetsbaarheid. Om ons, de lezers, op weg te helpen, sluit Spreeuwenberg af met enkele concrete manieren en strategieën om onze aandacht te analyseren en te verleggen, en om die liefdevolle aandacht om te zetten in een liefdevolle revolutie.

Doorheen het boek maakt Spreeuwenberg gebruik van bedrieglijk eenvoudige voorbeelden, die complexe materie vlotjes bevattelijk maken. Zo werd dit een heel toegankelijk boek, ook voor wie weinig of geen voorkennis heeft rond de filosofie van Murdoch of academische literatuur over activisme. Dat neemt echter niet weg dat het ook met voorkennis een interessant boek is. Vertrouwde stemmen en bronnen worden in een nieuw licht gepresenteerd en zo toch weer verrassend gemaakt. Ook in een tweede zin is dit een toegankelijk boek: het is heel open en verwelkomend. Spreeuwenberg doet aan *calling in*, niet *calling out*. Ze geeft bijleren een centrale plaats, ook voor zichzelf, en stelt geen van de ideeën die aan bod komen voor als exclusief of beperkend. Als je iets niet snapt, is dat geen reden tot een berisping, maar net een kans om bij te leren. Dit boek is dus geen staaltje van *preaching to the choir*, maar een tekst die zijn lezers uitnodigt om mee te denken en nieuwe ideeën te overwegen. Spreeuwenberg

schrijft erg helder en to the point, en slaagt erin om ondanks de beperkte omvang van het boekje een grondig en volledig argument te presenteren, dat voor zowel ervaren als nieuwe lezers een verrijking zal zijn.

Terwijl ik dit boek las en aan de recensie werkte, viel de Russische president Poetin buurland Oekraïne binnen en begon daar een gruwelijke oorlog. Het is dus ook onvermijdelijk dat ik het met die context in het achterhoofd interpreteer. Op het eerste gezicht heeft het boekje, van nog geen 100 bladzijden dik, wel een heel lastige opdracht voor de boeg. Wat kan filosofie nu aanvangen tegen echte, grootschalige, wrede oorlog? Filosofie van de liefde lijkt al helemaal hopeloos. En toch. Toch slaagde Spreeuwenberg erin om mij, terwijl het nieuws uit Oekraïne steeds verder escaleerde, een houvast te bieden. Mijn eerste reactie op het oorlogsnieuws was hulpeloosheid. Wat kan ik, vanuit mijn comfortabele stoel in de ivoren toren, nu betekenen voor al die mensen die hun wereld voor hun ogen zien instorten? Wat kan mijn lees- en denkwerk voor hen doen? Dan was Spreeuwenberg er om mij, geïnspireerd door een hele filosofische traditie voor haar, eraan te herinneren wat ik wel kan doen: ik kan aandacht hebben. Ik vertrek van waar ik sta, maar, en dat is cruciaal, ik doe mijn uiterste best om daar niet te blijven hangen. Het feit dat Poetin met propaganda en draconische wetten de informatie waar zijn volk toegang toe heeft drastisch probeert in te perken, toont dat (het weerhouden van) kennis een belangrijk wapen is. Simpelweg aandacht hebben voor wat er gebeurt, luisteren, kijken, lezen, waarnemen; dat is het begin. Van daaruit kunnen we verder.

Sigrid WALLAERT (Gent)